

Інжир

КУПИТИ

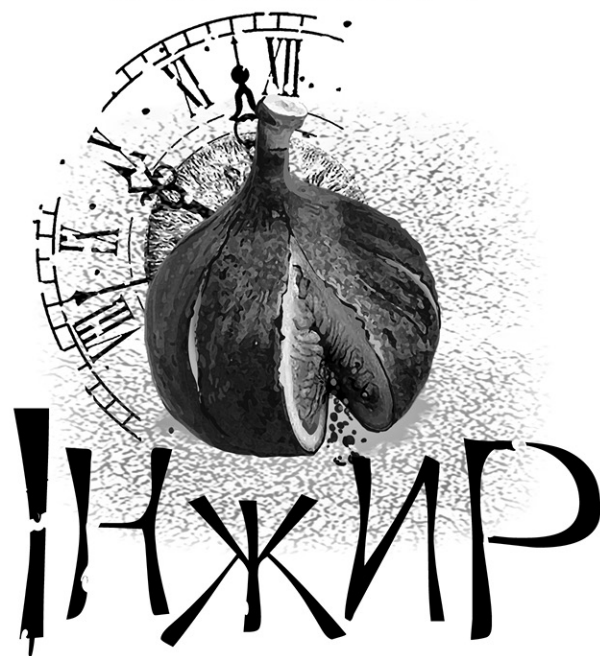
«Інжир» Горана Войновича — це роман переплечених доль Олександра та Яни, Весни та Сафета, Ядрана та Ані. Але, передусім, це оповідь Ядрана, котрий із мозаїки окремих історій будує велику історію минулого своєї родини, щоб збагнути власне сьогодення. Не розуміючи, чому пішла його дружина Аня, він намагається знайти пояснення, чому його дідусь Олександр покинув цей світ. Старається осмислити смерть бабусі Яни, розлад її спогадів, її забуття, її життя у світі деменції. Ядран намагається пояснити від'їзд свого батька Сафета, його зникнення з Любляни в перший рік Балканської війни. І збагнути свою маму Весну, її незрозумілу злість на дідуся, її приглушене розчарування батьком. Але коли історія складена, причини пояснені, приводи осмислені, мотиви розкриті, Ядран розуміє, що минуле не звільняє його від відповідальності за майбутнє.

ГОРАН
ВОЙНОВИЧ

ЊЖИР

ГОРАН
ВОЙНОВИЧ

ИЖИР

Войнович Горан
Інжир : роман / Г. Войнович ; пер. зі словен. Н. Хороз. — Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2022. — 320 с.

ISBN 978-966-10-7591-6

«Інжир» Горана Войновича — це роман переплетених доль Олександра та Яни, Весни та Сафета, Ядрана та Ані. Але, передусім, це оповідь Ядрана, котрий із мозаїки окремих історій будує велику історію минулого своєї родини, щоб збагнути власне сьогодення. Не розуміючи, чому пішла його дружина Аня, він намагається знайти пояснення, чому його дідусь Олександр покинув цей світ. Старається осмислити смерть бабусі Яни, розлад її спогадів, її забуття, її життя у світі деменції. Ядран намагається пояснити від'їзд свого батька Сафета, його зникнення з Любляни в перший рік Балканської війни. І збагнути свою маму Весну, її незрозумілу злість на дідуса, її приглушене розчарування батьком. Але коли історія складена, причини пояснені, приводи осмислені, мотиви розкриті, Ядран розуміє, що минуле не звільняє його від відповідальності за майбутнє.

The book was published with the support of the Slovenian Book Agency.
The translation was published with the support of the Slovenian Book Agency.
Книгу перекладено та надруковано за підтримки Slovenian Book Agency.

Goran Vojnović
Figa
Copyright © Beletrina Academic Press, 2016
www.beletrina.com

Зі словенської переклала Наталія Хороз

Комісар Рісто Мар'янович очікував майбутнього управителя лісництвом Олександра Джорджевича в Буях у 1955 році, як і личить у його краях. Він накрив стіл у своєму кабінеті й розклав усі смаколики, які привезла зі собою його дружина Йована з Ужиця. Знаменитий ужицький каймак¹, тютюнові шкварки², печеня, шпондерик, абрикосова настоянка — все це чекало Олександра, який, судячи з прізвища, був чоловіком із країв комісара, з яким можна поговорити своєю мовою, хоча насправді прибув із братської Республіки Словенія. Рісто щойно міцно обійняв посаду комісара на півночі Істрії, але вже сумував за рідними краями, уже зрозумів, що в милій його серцю Югославії живуть і чужі люди, незрозумілі, попри те, що спілкуються практично зрозумілою мовою. Дивними були ці люди тут, у Буях. Рісто вважав за краще уникати їх, і замість того, щоби стежити за ними, приміром, приймати гідних до партії, а недостойних виключати зі суспільного життя, волів дати їм спокій, хай собі живуть, як знають, і понад усе дбав про те, щоб вони з ним, а він — з ними мав якомога менше справ.

Коли йому повідомили, що з Любляни прибуде молодий чоловік на ім'я Олександр Джорджевич, він зрадів тій новині, ніби йому повідомили про візит Йосипа Броз-Тіто. Щось підказувало йому: Олександр одразу зрозуміє, що не так із людьми з Буїв, і Рісто зможе сказати йому те, чого не можна говорити у світі братерства та єдності; Олександр, як і він, помітить, що з тими людьми неможливо розмовляти по-братськи, напиться по-братськи, ні по-братськи почубитися; Олександр усвідомить, що соціалізм цим людям не допоможе; він зрозуміє, що краще дати їм спокій і не проганяти Бога з їхніх дивних мізків. Рісто сподівався, що йому не доведеться прикидатися перед Олександром, наче він днями і ночами бореться за поступ своєї батьківщини, зможе зізнатися йому, що воліє ховатися у своєму кабінеті, замикати двері та вдавати, ніби його там нема, коли в них стукають, що п'є улюблену абрикосову ракію і розмірковує про свою батьківщину, і що, якби тільки міг, то негайно втік би назад до лісу, до партизанів, бо його покинула войовнича відвага, і тепер, під

час миру, він став жалюгідним, лише й чекає, коли стемніє, і він зможе прокрастися містом, містом, яким керує, але насправді повзає ним, як нелегал під час війни, котрий цих людей, цих істрійців, боїться більше, ніж колись німців.

Рісто хотів про все це розповісти Олександрові, хоча знав, що коли вони сядуть один навпроти одного, йому буде важко підібрати потрібні слова, що він зовсім не знає того Олександра, що він молодший за нього, родом із Любляни, і що, можливо, він такий самий дивний, як ті люди в Буях. Коли Рісто, бувало, хильнув забагато, то навіть думав, що, можливо, нормальних людей, таких, як він, уже взагалі нема, що і в Ужиці тепер усі інакші: дають тобі говорити, як і тут, ніколи не перебивають, а лише дивляться на тебе зі широко розплющеними очима, тож ти не можеш зрозуміти, що вони насправді думають. Може, ніде нікого не лишилося, подумав Рісто, кому він міг би зізнатися, що боїться таких широко розплющених очей, в яких тонує, мов у живій багнюці, нікого, кому би він, політичний комісар, член Комуністичної партії, міг зізнатися, що боїться людей, які просто стоять перед ним і слухають його. Тому Олександр Джорджевич був його останньою надією, він має усе це зрозуміти, має знати, про що говорить Рісто, бо наша людина і наш народ думають однаково й однаково поглядають на світ.

Але поки Рісто з нетерпінням чекав у своєму кабінеті приїзду Олександра, скубав приготовлену холодну нарізку та спорожнював абрикосову настоянку, він, звісно, ще не міг знати, що за людина ховається за ім'ям, яке звучить так рідно. Не міг знати, що Олександр Джорджевич аж ніяк не був типовим представником свого роду, оскільки не мав роду, на який натякало його ім'я. Народжений у Новому Саді в 1925 році, Олександр спочатку мав прізвище матері, медсестри і власниці книгарні, Естер Альохіної, а ім'я, за словами матері, було батькове. Однак він так і не дізнався нічого про свого батька, крім того, що він був родом з України, що його звали Олександром і що він мав такі ж великі, кущасті брови, як у нього, в чому мій дід сумнівався до самої смерті. Для Естер, яка успадкувала невеличку книжкову крамницю в Новому Саді від свого батька Моші, війна почалася задовго до того, як перші нацисти вступили у Новий Сад, і вона теж почала боротьбу за свободу значно раніше, ніж ті борці

за свободу, яких пам'ятатиме історія. Похмурої та дощової весни 1937 року їй було достатньо, щоби спокусити дантиста Мілорада Джорджевича, підготувати його до одруження з нею, а потім як пані Джорджевич зі своїм сином Олександром Джорджевичем без пояснень покинути свого нового чоловіка та рідне місто і переїхати до Белграда.

Вона приїхала до Белграда як Браніслава, уперше влаштувалася на роботу медсестрою, на яку вивчилася, і всім відрекомендовувалась як вдова Мілорада. Вона навіть ходила до церкви і запалювала свічки за нього, а маленькому Олександрові довелося навчитися молитися за упокій душі свого лжепомерлого фальшивого батька і привертати співчутливі погляди белградських дам, а все для того, щоб образ пані Джорджевич та її сина перед церковним вівтарем якомога глибше врізався у пам'ять. Усе в житті Естер Альохіної чи Браніслави Джорджевич було продумане й підпорядковане простій меті їхнього виживання без принижень і гноблення. Моя прабабуся не вважала себе зобов'язаною нікому відрекомендовуватися своїм справжнім ім'ям, ні перед ким не відчувала потреби бути щирою, ніхто не заслуговував запізнати її такою, якою вона була під маскою. Вона зневажала цей світ, який не намагався приховати своєї примітивної ненависті до будь-якої інакшості, та з особливим задоволенням брехала йому в обличчя і вдавала перед ним, що вона саме така, якою її хотів бачити цей підступний світ. Свою роль вона зіграла як одна з них, віддано брала до серця їхні страхи та упередження, примітивність і невігластво. Як хамелеон, вона набирала образу зневаженого середовища, усміхаючись та кланяючись йому приязно, і день за днем удосконалювала свою брехливість, поки не загубилася в ній, а та хитра, корислива й вища за цей світ Естер Альохіна, котра тихо читала вдома маленькому Олександрові Йозефа Рота німецькою мовою, зникла за фальшивою подобою знеохоченої Браніслави Джорджевич, яка зі жахом пояснювала шанувальникам-чоловікам, що колись заміжня жінка завжди залишається заміжньою жінкою і що вони повинні соромитися своїх гріховних думок. Однак навіть така Браніслава Джорджевич не змогла придушити страху Естер Альохіної, побачивши в місті перші нацистські уніформи, дізнавшись про незрозуміле зникнення доктора Штіглича, почувши перешіптування про те, що вночі на старому белградському ярмарку щось відбувається. Страх прогнав Браніславу

Джорджевич з Белграда, де їй нічого не загрожувало й ніхто не погрожував і де ніхто не знав її таємниць, але страх Естер Альохіної був великим, а її бажання вижити — ще більшим, тож у лютому 1942 року Браніслава та Олександр Джорджевичі прибули до Любляни, котра була в руках італійців, яких Естер чомусь боялася менше, ніж німців. Окрім того, словенці також здавалися їй не такими страшними, як серби, головним чином тому, що Любляна була ще далі від Нового Саду, і серед словенців було, безумовно, менше таких, які могли знати її таємницю.

Проте її страх не зник із приїздом до Любляни, ба навіть більше, він посилювався, оскільки словенці дивилися на неї з підозрою, подібно до тієї, з якою місцеві жителі Буїв тринадцять років потому дивитимуться на Рісто Мар'яновича. Це було підозріливе ставлення до чужинців, але Браніслава не могла вирішити, що саме в ній бачать люблянці та в чому її звинувачують їхні погляди. Тому Естер Альохіна у Люблянці стала ще скритнішою. У лікарні вона мовчки виконувала свої обов'язки, а після роботи закривалася у своєму скромному домі. Не гуляла містом, не ходила ні до церкви, ні на площу, взагалі не виходила між люди, не намагалася взяти на себе нові ролі, не хотіла бути частиною більшості, оскільки ця більшість була їй настільки чужою, що це переважало її акторську майстерність.

Вечорами Олександр навчав свою матір словенській мові, якою розмовляв з однокласниками, але вона ні з ким не розмовляла цією мовою. Він також навчав її італійської, якою говорили у школі, а вона його — німецької, котрої навчилася від свого батька. Це була мова ворога, але й мова, якою писав Йозеф Рот, пояснила йому вона. У цьому світі нема нічого однозначного, казала йому ця жінка, яка дивилася на збожеволілий світ іншими очима. Війна розділила для них світ не на добрий і злий, не на наш і їхній, — війна остаточно розділила світ на неї з Олександром, із одного боку, та всіх решти, з іншого. І вона день за днем воювала в цій своїй війні, завжди наготові, вічна бранка страху Естер Альохіної, який уперше проявився в ній ще у далекому 1936 році в Новому Саді, коли до її книгарні зайшов якийсь чоловік і сказав, що так уже довго не буде, що одні перегортатимуть книжки, інші оброблятимуть поля, що скоро настане новий порядок. Ці страхи в Естер Альохіній увесь час

зростали, й у Любляні вона не дозволяла Олександрові вмикати вечорами світло, починала шепотіти, з лікарні додому поверталася завжди швидше. А коли взимку почало темніти відразу по обіді, бігла вулицями Любляни, бігла до своєї квартири, замикала двері та притулялася до них, наче за ними були її переслідувачі.

Наприкінці 1944 року, коли в Любляні вже панували німці, Олександр повернувся зі школи ввечері й застав Естер, яка лежала перед дверима квартири. Її серце скорилося страху, і вона безпомічно осіла перед замкненими дверима, посеред Любляни, якій вона була байдужа, яка не знала її таємниці, яка не розуміла і не могла зрозуміти, чого вона так боїться, вона, Браніслава Джорджевич, колишня власниця книгарні, вдова Мілорада Джорджевича, медсестра, яка зразково виконувала роботу в люблянській лікарні. Але незрозумілі смерті були в ті часи звичним явищем і нікого не засмучували, нікого не здивував інфаркт молодої жінки, нікому не здався незвичайним він у ці незвичайні часи. Прийшли, висловили співчуття Олександру і продовжили далі йти своєю дорогою, залишивши його самого у квартирі, в якій він не смів увімкнути світло і говорити інакше, ніж пошепки, аби не налякати покійної матері.

У самотньому комісарі Рісто Мар'яновичу, який зустрів його в Буях у 1955 році зі залишками каймаку, шкварок і в'яленої яловичини та майже порожньою пляшкою ракії, Олександр Джорджевич упізнав рештки світу, який налякав Естер Альохіну, світу, який би мав бути його, але він був чиїм завгодно, тільки не його, світу, який він однаковою мірою зневажав і якого боявся. Він, Олександр Джорджевич, іноземець з іменем, що звучить, як своє, в якому Рісто Мар'янович бачив свого майбутнього друга, споріднену душу, котрої він відчайдушно потребував, не міг бути більш невідповідним другом для цього нещасного чоловіка. І це, очевидно, Рісто збагнув, тільки-но Олександр увійшов до його кабінету. Щось було в його поставі, у серйозності й мовчазності, у терплячості, яку він проявив, очікуючи, коли Рісто заговорить, у «виканні», в усьому. Ще один, розчаровано подумав Рісто, ще один із цих чужинців, йому незрозумілих людей, ще один, від якого треба ховатися й кого уникати. Він зміряв Олександра,

який стояв у дверях і чекав інструкцій, чіпким поглядом, зробив останній ковток абрикосівки, потім підвівся й попрямував до дверей.

— Ходи. Чим борше знайдемо тобі житло, тим ліпше для обох.

Рісто попровадив Олександра через дорогу до будинку, що стояв унизу, на краю головної площі. Рісто відчинив двері й увійшов.

— Ключів не маю, та й не треба їх тобі. Ніхто до тебе не поткнеться. Радше втечуть од тебе.

Він показав йому кухню, ванну і спальню. Відчинив шафу, повну одягу.

— Якщо тобі буде треба простору, можеш те перекласти або викинути.

Рісто зняв з вішаків кілька костюмів і кинув на низ шафи.

— Чиє то? — запитав Олександр.

— То? Не знаю. Якихось італійців.

— А де вони?

— Хто? Італійці?

— Так.

— А я відки знаю! Кудись поїхали.

— Без своїх речей?

Рісто почав утрачати терпець до нього і його запитань.

— Слухай, я можу завтра зрання послати когось, жиби спорожнив шафи, якщо хочеш.

— Я не можу жити в цій хаті.

— А чо?

— Ну, бачите, тут люди живуть.

— А чого би ти хтів? Жиби я тобі готель побудував? Усі хати такі. Вони пішли — ми прийшли. Так воно в житті є.

— А якщо вони вернуться?

— Звари їм кави і запропонуй перекуску.

Коли Рісто пішов, Олександр повернувся до спальні й підняв з підлоги одяг, який Рісто туди пожбурих. Повісив речі на вішаки, зачинив шафу і спустився на кухню. Обережно ходив довкола обіднього столу, не бажаючи нічого торкатися. У склянці, відставленій біля раковини, побачив під тонким шаром пилу зашкарублі залишки кави; на дні посудини, що стояла на плиті, були почорнілі крихти їжі, в печі — вуглики деревини та крихітні шматочки газетного паперу з

тонким обпаленим обідком. На стіні на рівні його очей була прямокутна яскрава пляма, слід од картини чи світлини, котра тут висіла. Олександр подумав, що її хтось привласнив, можливо, Рісто чи хтось інший, хто дозволив собі увійти до покинутого будинку. Олександр був уже втомлений і повернувся до спальні, але зупинився перед ліжком. Не міг лягти на чужу постіль. Тож ліг на підлогу між ліжком і шафою, підклав під голову куртку й невдовзі заснув. На щастя, його молоде тіло на той час ще не звикло до комфорту, який пропонувало м'яке люблянське ліжко.

Уранці Олександр ще раз сказав Рісто, що не може залишатися в будинку. Через нестерпний головний біль комісар сидів у темряві за замкненими віконницями й із заплющеними очима пояснював Олександрю, що всі будинки в місті подібні та що якщо він хоче нову хату, то доведеться будувати її самому. Похмільний Рісто, звісно, пожартував і просто хотів якнайшвидше позбутися настирливого управителя лісництвом, але, на його нещастя, цьому дивному юнакові було легше побудувати власний будинок, аніж заселитися в чужий.

Коли Рісто збагнув, що Олександр його не зрозумів, він розплющив очі й заговорив іншим тоном:

— Слухай, Джорджевичу, якщо всі ся могли поселити в таких будинках, зможеш і ти. Второпав? Не робися ту переді мною святим і не денервуй мене, а шуруй назад у свою хату.

— То не моя хата, товаришу Мар'яновичу.

— Не твоя?

— Нє, не моя.

— Тепер це все наше. Так?

— Так.

— Якщо я повідаю, жи хата твоя, то вона твоя.

— Наша — не те саме, що й моя.

— Шо ти повів?

— Наша — не те саме, що й моя.

— Ти з мене лаха дреш?

— Нє.

— Ходи сюди.

Рісто повів Олександра на дорогу й показав рукою на північ.

— Видиш там ті пагорби? До них ся тягне моя територія. До межі. І там си можеш збудувати свою хату. Жиби ся дивив крізь вікно на Словенію.

Так похмільний Рісто Мар'янович заклав фундамент будинку Олександра в селі Мом'ян біля словенського кордону, за п'ять кілометрів од міста, вважаючи, що таким чином гідно покарав молодого лісника за його зарозумілість.

Через тиждень Олександр і його вагітна дружина Яна пройшли довгих п'ять кілометрів від Буїв до Мом'яна. Кожні кілька метрів Олександр озирався на дружину, очікуючи осудливого погляду, чекаючи, що втомлена Яна зупиниться, запитуючи його, чи не забув він, що вона вагітна, і скільки ще крокувати до їхньої ділянки. Але Яна лише мовчки йшла за ним.

Олександр знав, що мовчання його дружини — недобрий знак і що наприкінці дороги його не очікуватиме ентузіазм, але йому нічого не залишалось, як продовжувати шлях мовчки, не бажаючи погіршувати ситуацію неправильним словом. Ні до, ні після шлях від Буїв до Мом'яна не здавався йому довшим, аніж того ранку, ніколи не було довшого подоланого шляху за ними і ніколи — довшого неподоланого шляху перед ними, ніколи не було крутішого підйому, ніколи дорога так не звивалася на істрійських пагорбах.

Незважаючи на вже помітний живіт, Яна не зупинилася. Вона йшла з такою же швидкістю, що й він. Олександр знав, що це не може бути добре, і сподівався, що Яна зупиниться перед Мом'яном і на дорозі скаже все, що в неї накопичилося. Але Яна мовчала навіть тоді, коли Олександр зупинився і розвів руками:

— Ось тут.

Потому показав їй затоку, що грілася на сонці під пагорбом, і пальцем пройшовся узбережжям аж до Умага, який губився у весняному серпанкові, показав їй Буї, котрі звідти мали такий вигляд, наче маленьке компактне сільце, трохи більше, ніж Мом'ян, і Республіку Словенія, що починалася біля підніжжя їхнього пагорба.

— Природа наче цілувала мої очі, — так Олександр описував Рісто пейзаж, бажаючи сказати йому, що Рістове покарання — для нього дар Божий. «Даром Божим» Олександр, затятий атеїст, назвав свою

ділянку, щоб розгнівати іншого, ще зятятішого атеїста, не підозрюючи, що більш, аніж того пригніченого зневіреного чоловіка, він розлютить... Дар Божий.

Яна ніколи не кричала. Коли вона гнівалася, то вимовляла кілька підібраних слів повільно, одне за одним, з довгими паузами, майже нечутно, штивно, від чого в усіх сироти виступали на шкірі. Вона тупо дивилася перед собою, ніби кров у її жилах застигла, викликаючи страх спочатку в Олександра, потім у дітей і, нарешті, в онуків. Але Олександр казав, що її погляд ніколи не був таким моторошним, як того ранку в Мом'яні.

— Дар Божий, — сказала Яна, і більше ні слова, поки вони не повернулися до Буїв, назад до будинку на краю площі, де вечорами вкладали на підлозі кухні матрац, де діставали свої речі зі скринь і складали їх назад, де їли й пили з посудин, які привезли зі собою з Любляни, і де влаштували свій маленький вимушений притулок у великому чужому будинку.

Тими двома словами, які були повістю подорожі вагітної жінки з Буїв до Мом'яна, одою будинку на краю світу і жалем за будинком у Любляні, вона сказала Олександру все. Ці слова були бунтом проти всього, але Олександр у своєму юнацькому ентузіазмі усе ще вірив, що зможе у цій історії перетягнути Яну на свій бік, і почав споруджувати будинок у Мом'яні, вірячи, що в цьому будинку, коли він його зведе, вона знайде свій дім.

Невідомо, чи при цьому ним керувало бажання вперше у житті стояти на власній землі, нарешті примчати до свого й заглушити в собі страх Естер Альохіної, чи це було лише його виправдане відчуття, з яким він день за днем хотів кидати в обличчя всьому світу те, що він, Олександр Джорджевич, воліє щодня ходити десять кілометрів від Мом'яна до Буїв і назад, аніж лягати в чуже ліжко. І що те, що роблять усі, ще не означає, що це добре і прийнятно для нього. Як би там не було, одне зрозуміло. З Олександра день за днем, з кожним каменем, закладеним у фундамент промовляла його мати, та, яка навчила його, що всі можуть божеволіти, і це час до часу нормально, і що улещування більшості не завжди достатньо, щоб вижити.

Яна не ходила з ним до Мом'яна, а залишалася в Буях і маленькими непомітними діями перетворила чужий будинок, в якому вони були

змушені жити, на свій. Усі речі колишніх господарів будинку винесла подалі від очей Олександра. Посуд забрала з кухні, одяг зі шаф, постіль із ліжок, навіть зняла штори з карниза та прибрала їх у підвал. Оголила будинок і вигнала його привидів, усе для того, щоб Олександр міг оселитися в ньому, але він оселився там, наприкінці довгої звивистої стежини в нікуди.

Із кожним покладеним каменем його ставало все більше на тому клаптикові подарованої землі й усе менше поруч з нею. Із кожною краплиною поту, який капав з його обличчя на землю і який вбирала червона земля, його все більше поглинав цей світ. Один шматочок світу тепер був його, а не наш, лише його. Він усвідомлював різницю і не соромився, але відчував у тому володінні справедливість, компенсацію за роки безпритульності. Безліч разів вечорами сидів сам на своїй землі, дивлячись на море й гадаючи, чи це те щастя, про яке говорили, чи це те відчуття, що є лише ти і тобі не хочеться нікуди йти, і ти можеш собі нерухомо сидіти й ніколи більше не рухатися.

Олександр і Яна будували власний дім кожен на своєму краю і запрошували одне одного до себе. Це була дитяча гра двох недоношених дітей, двох незрілих закоханих, які по-різному уявляли доросле життя. Його виправданням було дитинство, проведене у тіні страху Естер Альохіної, її виправданням були її неповних двадцять років, а їхнім спільним виправданням було кохання, нерозривна магнетична сила, котра притягувала й відштовхувала їх водночас і яка притягуватиме й відштовхуватиме їх упродовж усього їхнього життя.

Одного ранку Олександр вирішив зробити невеликий гак у своєму звичайному маршруті по місту і зупинитися в будинку, в Яни. Удень він зазвичай був зайнятий роботою, яку здебільшого шукав сам, тому часто просто безцільно блукав лісом і позначав дерева для вирубки, а пообіддя проводив у Мом'яні, де надавав будинку перші обриси. Тож він захотів порушити цю повторювану закономірність і здивувати дружину неоголошеним візитом. Через тривалий час знову зайшов до хати, осяяної ранковим сонцем, і миттю зрозумів, що з нею зробила Яна. Все, що досі вислизало від його втомленого вечірнього погляду, одразу йому відкрилося. Усі сторонні предмети зникли, і цей чужий будинок тепер був наповнений ними. Їхні залишки їжі, їхня брудна білизна, їхній посуд, їхні газети.

Він піднявся нагору в спальню і побачив, що постільна білизна на ліжку нова, їхня постіль, а в шафі висіли його та її сорочки. Костюмів, які Рісто кинув на підлогу і які він підібрав за ним, знову повісивши на вішаки, більше не було. Усі сліди людей, які колись тут їли і ночували, зникли. Нарешті вони залишилися самі в хаті, нарешті не було кому непомітно стояти їм над душею, не було кому нечутно ступати скрипучими сходами, селитися у приміщеннях із протягами.

Тепер він бачив у хаті тільки Яну, яка готувала обід унизу на кухні, розвішувала білизну на мотузці, натягнутій через вулицю між хатами, бачив, як вона притулилася до вікна і чекала, коли він повернеться втомленим з Мом'яна, бачив, як вона, доки він пересував стіл і розкладав матрац на підлозі кухні, одягала у ванній нічну сорочку і стояла біля дверей, чекаючи, коли ліжко буде готове, і вона зможе лягти. І він знав, що бачить її, бо його спогади заповнили всі куточки цього будинку й вигнали ті інші, чужі. Будинок піддався їм, і Олександра охопило бажання замкнутися в ньому й кохатися з нею, щоб вона забула про дні й ночі.

Лише тоді він збагнув, що Яни нема вдома, у паніці вилетів на вулицю і стрімголов побіг містом, шукаючи вагітну дружину.

Вона тим часом кружляла у Мом'яні між стінами недобудованого Олександрового будинку і водила по них рукою, ніби хотіла стерти його прихильність до цього віддаленого від світу місця, ніби хотіла доторкнутися до нього, відчувати, увібрати його.

Ходила між стінами й уявляла, як після обіду змагається з ніччю й намагається якнайбільше справ зробити за світлового дня, доки сутінки не накриють його та його дім і не відішлють його назад до міста, назад до неї. Вона уявляла свого чоловіка, який стоїть перед голими стінами, як художник перед полотном, і намагається намалювати дім. Щось тепле, тріскуче, із запахом підігрітого рагу, зі стінами, м'якими на дотик, як гола шкіра. Жінка бачила його замкненого між ними, разом із нею та їхньою дитиною, прихованого від усього, що не було їхньою сім'єю. Вона ніколи не питала його, як він уявляє дім, але тепер чітко бачила, як Олександр пальцями формує їхній теплий притулок.

А потім почалося. Вона вхопилася за живіт й одразу зрозуміла, що не прийде до Буїв, а народить тут, у Мом'яні, біля кістяка недобудованої

Олександрової оселі. Вийшла на дорогу, озираючись, шукаючи когось, будь-кого.

Ні вперше, коли Олександр привів її сюди, ні зараз, коли вона сама прийшла цією стежкою, не зустрічала живої душі. Будинки вздовж дороги мали вигляд порожніх, але й у Буях виглядали пустими, хоча в них ще жили люди. Привиди, яких вона вловила краєм ока, визирали у вікна або ходили подвір'ями вдалині. Інколи чула незрозумілі голоси, які долітали до неї через площу, і їй здавалося, що це голоси людей, котрі жили в її будинку, що її, яка вдерлася у хату, переслідують здаля, й у страху вона зачиняла вікна і ховалася на кухні серед брязкоту посуду.

Але тепер Яна хотіла побачити привидів. Їй прагнулося почути їхні голоси, підшву черевика, що торкається підлоги, лезо ножа, котре знімає картопляне лушпиння, тертя тканини об мийку, будь-що, що видавало б їхню присутність за зачиненими віконницями. Вона не хотіла вірити могильній тиші, дитина, яка от-от вийде з неї, не хотіла вірити їй, і Яна кинулася до дверей та почала стукати в них. Жінка з усієї сили стукала по товстому дубові, і їй здавалося, що вона чує голоси, як у Буях, незрозумілі голоси, яких боялася, але продовжувала стукати, бо дитина, виходячи з неї, не знала страху, не боялася привидів, і двері повинні були відчинитися, повинні були відчинитися дитині, яка хотіла увійти до хати.

Ця дитина не була зловмисником, вона не хотіла ховатись, а хотіла з'явитися серед привидів і серед людей, для неї всі були рівними і зрозумілими, вона продовжувала штовхатися, і двері нарешті відчинилися для неї, і на неї поглянули крихітні очі старої жінки і сказали їй щось незрозуміле, але цього разу Яна все зрозуміла.

Спотикаючись од виснаження, Олександр угледів стару жінку, яка стояла посеред дороги. Здавалося, вона чекала на нього, і він подумав, що це привид. Бачив її раніше, але жінка завжди мовчки ковзала довкола свого будинку, уникаючи його, зникаючи за рогом, а тепер дивилася прямо на нього і запрошувала до себе. «Навіть привиди кращі, ніж відчай», — подумав Олександр і зайшов за старою в дім, а потім рушив на крик дитини, наче зачарований, наближався до нього, поки не став біля незнайомки, яка тримала на руках його доньку.

— Дар Божий, — сказав він, коли незнайомка вклала крихітну дитину в його великі руки.

— Дар Божий, — повторив за ним виснажений голос Яни, і лише тоді Олександр побачив дружину на ліжку в кутку кімнати. Він сів поруч і хотів її поцілувати, але вона ухилилася від поцілунку.

— Пообіцяй мені, — сказала вона і замовкла. Її тіло все ще тремтіло від напруги. — Пообіцяй мені, що ніколи більше не дозволиш, щоб нас... щоб нас переселяли по всьому світу.

— Обіцяю, — сказав він і поцілував її у спітніле чоло.

Цього часу в кімнаті зазвучали незрозумілі голоси, пестили їх, обіймали та співали їм. Олександр поглядом шукав стару.

— Grazie, donna sante³.

Уперше після війни він заговорив італійською. Розірвав чари над собою, і голоси в домі раптом стали зрозумілими. Незнайомки перешіптувалися про красу його маленької дівчинки, про мамині очі й татові уста.

Із роками дар Божий в оповідях Олександра став Божим знаком, який визначив, котрий із їхніх будинків у Буях та Мом'яні є справжнім. Для нього було Божим знаком, що його первісток народився в Мом'яні, а не в Буях, які офіційно вважали місцем народження, тому родина Джорджевичів-Бенедейчичів залишилася там і віддала будинок у Буях новим загарбникам.

Яна, навпаки, воліла говорити про Божу кару і про те, що Бог покарав Олександра його відсутністю при народженні дочки за впертість і за те, що змусив дружину йти пішки з Буїв до Мом'яна. На це він щоразу відповідав:

— Якщо то правда, то Бог — звичайний бовдур.

¹ Каймак — кисломолочний продукт, подібний до сметани.

² Тютюнові шкварки — особливий вид шкварок, які завдяки спеціальному приготуванню мають вигляд ніжних волокон, схожих на дрібно нарізаний тютюн.

³ Дякую, свята жінко (*итал.*).

1.

Я із лавчини біля ліжка, що служила дідусеві також тумбочкою, взяв книжку і розгорнув її там, де між сторінками був закладений відірваний клапоть газетного паперу. Дідусеві завжди було шкода шкіряних, бавовняних чи паперових закладок, які були не у книгах, а гнили в неприбраних шухлядах та інших понищених кутках його будинку, а їх завдання виконували олівці, зубочистки, монети та інші загострені чи пласкі предмети, що потрапляли під руку. Останнім часом життя було сукупністю незначних деталей. Засохлі плями на сорочках, затверділі залишки їжі на тарілках, різнокольорові шнурівки, перегорілі жарівки, надбиті склянки, кулькові ручки, які не писали, недійсні посвідчення, давно минулі гороскопи, ключі без замків і замки без ключів — усе це було для нього лише крихітними, ні для кого не вирішальними дрібницями, на які він не любив витрачати відведений йому час.

Через те, що години збігали, мій дідусь ніколи не шукав у домі речей, створених для певної мети, наприклад, як закладки між сторінками книги, бо для нього та його обов'язкової байдужості поруч завжди вистачало інших предметів, котрі могли так само ефективно виконувати те чи інше, ще складніше завдання. Каву він тримав у склянці з-під майонезу, з якого витрушував її в турку, мішав ручкою газової запальнички і розливав у йогуртниці, а бабусині красиві керамічні посудини для цукру, солі, а також кави, позолочені кавові ложечки й порцелянові філіжанки припадали пилом у серванті.

Мамі накипіло, коли для позначення місця, на якому закінчив читати, він використав свій паспорт, а потім повернув книгу з паспортом до бібліотеки, звідки паспорт віддали тільки тоді, коли книгу хтось знову взяв читати. Ненька сердито пішла на полювання за закладками, перерила все в шухлядах, пересунула крісла, шафи і навіть холодильник, залізла під столи та ліжка, й нарешті, сопучи, поклала на дідусеву лавку сім закладок і звеліла йому використовувати їх. Усупереч її очікуванням, він пообіцяв їй, що так і зробить.

Але дідусь читав біля лавки тільки увечері перед сном, і лише поодинокі книги, які читав, повертав на лавку, тож незабаром він знову закладав між сторінок усе — від візиток електриків до листівок Свідків Єгови. А найчастіше просто відривав клаптик газети, а одного разу, коли читав товсту книгу, з неї протягом кількох місяців стирчав некролог із фотографією покійної Юлії Моросин.

Її примирене обличчя дивилося на мене зі стола у вітальні, з билець дідового фотелю, з печі, з шухляди в передпокої, навіть із підлоги в туалеті. Я неодноразово перелічив її вісімдесят сім років, трьох дочок із сім'ями та дні до похорону, перш ніж почати передбачливо відвертати від неї погляд, і нарешті звільнив бідолашну Юлію від її посмертних обов'язків та замінив її в дідовому стилі половинкою статті про регату.

Але незважаючи на те, що речі в його будинку мали величезну свободу: рушники засмагали на підлозі спальні, словники лежали на унітазі, мій неуважний дідусь був надзвичайно дисциплінованим читачем. Він ніколи не закінчував читати посеред сторінки, а тим паче на середині речення. Коли читав, його не можна було відволікати, навіть якщо тарабанив дверний дзвінок або на кухні кипіло щось на кшталт рітчерта⁴. Він завжди читав розділ від початку до кінця, але якщо розділи були занадто довгими, закінчував читання в кінці першого абзацу на сторінці ліворуч. Тож було легко зрозуміти, де дідусь напередодні увечері закінчив читати, встановити, яке речення він прочитав останнім у своєму житті.

Я розгорнув знайдену на лавчині книгу, в якій був закладений клаптик газетного паперу. Ліворуч угорі була тільки остання частина речення, тому я перегорнув сторінку й прочитав абзац від початку до кінця:

«Більше століття тому мої предки по батьковій лінії покинули те, що тоді називалося Галичиною, найсхіднішу частину Австро-Угорської імперії (тепер Західна Україна), й оселилися в Боснії та Герцеговині, яку незадовго перед тим приєднали до Габсбурзької монархії. Мої предки-селяни привезли із собою кілька вуликів, плугів, кілька пісень про покинутий край і рецепт ідеального борщу — страви, досі невідомої в цій частині світу».

Читаючи, я відчув, що працівник моргу став за моєю спиною і чекав, поки я відійду, аби він міг порохувати трупні плями на потилиці дідуся, виміряти ширину зіниць та прозорість рогівки й установити, коли настала смерть, але я повинен був, як і мій дідусь, дочитати абзац до кінця. То був мій обов'язок, запізніле вибачення за всі скасовані візити. Я знав, що це вибачення не знайде адресата, однак продовжував читати, поки не дійшов до останнього слова, до останньої літери і не зупинився саме там, де він зупинився минулого вечора.

— Мало хто тримає книгу біля усього. Жінки ще, можливо, коли-не-коли, а чоловіки майже ніколи. Журнали, газети, але найчастіше у них під рукою — пульт дистанційного керування. Такі часи. Люди не усвідомлюють, що за допомогою книг створюють подобу своєї мрії, що, читаючи, розвивають і живлять свою уяву, а телебачення нав'язує їм о'брази. О'брази, які ми створюємо, читаючи книги, — наші власні, а по телебаченню дивимось на чужі. Телевізійні програми — це насильство над нашим світом мрій. Усі картинки, які переглядаємо, потрапляють у нашу підсвідомість, тому ми все більше неуважні й неспокійні. Образи нашої підсвідомості — це образи жаху.

Обернувшись, я побачив перед собою молодика з Пірана, який знайшов роботу на хорватському боці кордону і який, мабуть, за звичкою стояв на шанобливій відстані від скорботного й кинув на мене умовно співчутливий погляд. Смерті були його покликанням, і він говорив невимушено, але зі серйозністю в голосі, ніби намагаючись створити враження, що для нього кожен труп, який він приходив оглядати, був новою історією, і що він іще не піддався байдужості, яку проковує рутинна. Мені, однак, здалося, що, дотримуючись якихось правил, працівник моргу навмисно заповнює тишу, яка до його прибуття розростається довкола трупа, і що його пишна промова була лише одним із професійних завдань.

Мені захотілося зламати шаблон, перестати мило кивати і найсерйозніше запитати його, як, на його думку, в Середньовіччі всі ті нереальні похмурі о'брази, котрі описали середньовічні мрійники, увійшли в підсвідомість; як, на його думку, виникали нічні кошмари до появи кіно і телебачення, звідки в наших далеких предків усі ті

триголові дракони та одноокі людожери, якщо вони їх не бачили в нічній програмі комерційного телебачення.

І мовчки дозволив йому пройти повз мене до ліжка, де лежало тіло мого діда.

Дідусева смерть була для мене першою. Я відвертався од тіла, що лежало на ліжку і лякало мене. Оглянув простір, шукаючи куточок, куди би сховати погляд, але все навколо мене відгукувалося. На обідньому столі лежали дідусеві окуляри для перегляду телевізора, недбало кинуті на жирну скатертину. Внизу було кілька більших хлібних шматочків, які полетіли повз підставлену під край столу долоню. У кутку кімнати лежала купа старих газет, глибоко під нею ховався давно заповнений кошик. На краю ліжка висіла шкарпетка, яка, ймовірно, зісковзнула з ноги під час сну однієї з минулих ночей. Я подумав, що вона ще зберігає його запах, його сморід; була тут також дірка чи дві, утворені його погано підстриженими нігтями. На підлозі під вікном лежали розгорнуті книги, які хтось-коли впали з підвіконня. З іншого боку кімнати, біля телевізора, стояла порожня склянка, що, напевно, приклеїлася до заповненої шафи. Краї килима були загорнуті, тож я уявив, як дідусь спотикався об них. Дві з чотирьох шухляд тумби були лише причинені, в обох якісь прищипнуті речі. З-під канапи виднівся темний обрис ложечки, яка кілька днів тому, мабуть, непомітно зісковзнула зі столу. Або, що ймовірніше, дідусеві не хотілося нахилитися, тож він просто її там покинув.

Дідусь був скрізь, тільки там, на ліжку, де він востаннє лежав, його вже не було. Його не було ні за знебарвленими сіро-зеленими очима, ні за розкинутими білими бровами й вусами, які тепер уперше покійно лежали на його обличчі. Я сидів біля нерухомого тіла, майже торкаючись його рукою, але все ще не усвідомлюючи його смерті. Все в хаті було таким самим, таким буденним. Густий димний запах усе ще наповнював кімнату, вуличний шум вільно проходив крізь старі вікна, а часточки пилу танцювали у променях світла. На перший погляд, після мого останнього візиту нічого не змінилося. Помер тільки дід.

Я повторював це собі, й це також підтвердив працівник моргу. І мама кивнула.

Коли померла бабуся, все було інакше. Тоді я прийшов до хати лише після похорону, коли мама вже прибрала бабусині речі, хату очистила так ретельно, що від бабусі залишилася тільки картина над ліжком, на якій вона була не схожа на себе. І зосталася зубна щітка бабусі.

Мати вважала, що смерті не повинні зупиняти життя і сліди покійного треба якнайшвидше прибрати, зішкребти, вимити й випрати, винести з дому річ за річчю, як раніше винесли тіло мерця. Тож буквально через день після смерті бабусі наповнила її одягом старі шкіряні валізи, що на шафах терпляче чекали своєї останньої подорожі, і занесла в Карітас, бабусину біжутерію поскидала у пластикову посудину з морозива і подарувала її внучці сусідки, а косметику викинула у смітник. Дідусь увесь час лише мовчки спостерігав за нею, а коли мама принесла з ванної кімнати зубні щітки і запитала, котра з них його, а котра бабусина, відповів: «Не знаю». Подумавши, що він її не зрозумів, мама пояснила йому, що хотіла б викинути бабусину щітку, тож нехай він скаже, котрою чистить зуби. Але дідусь наполягав на своєму: «Не знаю». Мама пропустила повз вуха брехню і так само вперто повторила своє запитання, тому дідусь змінив відповідь:

— Обидві мої. Віднеси їх назад у ванну.

— Тоді ти можеш сказати мені, якій із них віддаєш перевагу? — запитала вона його.

— Для чого?

— Нема сенсу мати дві зубні щітки.

— Я можу мати стільки щіток, скільки захочу.

— Хочеш, я залишу тобі мамину щітку на пам'ять?

— Якби я хотів мати щось на згадку, я би зберіг якийсь одяг. Або намисто.

— Я тебе питала, чи ти не проти, якщо я їх винесу.

— Так.

— І що ти сказав? Щоб я робила, що захочу, правда?

— Так.

— Тепер ти мені кажеш, що хотів би зберегти її намисто чи сукню.

— Я цього не сказав, Весно.

— А що ти казав?

— Я сказав, «якби» хотів мати щось на згадку. «Якби».

— А що це, якщо не докір?

— Це не докір.

— А що?

— Не докір.

Коли у мами було щось на сумлінні, воно гризло. Вона тримала зубні щітки перед дідовим обличчям.

— У тебе є три секунди, щоб вирішити, котра з них твоя, бо через три секунди одна з них полетить прямо у смітник.

— Я люблю обидві.

— Три, два, один...

Мама випустила з рук одну щітку, і вона впала у пакет для сміття, в який мама збирала списані речі.

Дідусь нічого не сказав, і мама подумала, що історія зі щітками закінчена, та коли вона повернулася наступного дня, у ванній кімнаті стояла нова щітка, яку дідусь купив того ранку і якою чистив зуби аж до смерті.

Стара, бабусина чи дідусева, та, що не опинилася в маминому мішку для сміття, стояла біля неї, але більше нею ніхто не користувався. У червоному пластиковому горняткові, вкритому вапняним нальотом та іншим брудом, на краю умивальника стояли відтоді дві зубні щітки. І все ще стоять.

— Важко хотіти кращої смерті. Померти уві сні — означає померти без болю. Ми називаємо це королівською смертю, — сказав працівник моргу, взуваючись у передпокої. Він був із тих людей, які роззуваються, хоча господарі переконують їх цього не робити. Мама кивнула йому, я зачинив за ним двері, потім ми повернулися до дідуся. Я все ще тримав у руці книгу.

— Він читав їй щоранку за кавою. Щоранку один розділ. Як дитині.

— Вона й була дитиною, — сказала мати.

Була. Дитина зі старими руками, які ніжно обхоплювали тебе і безпорадно притягували до себе. Дитина, яка дивилася на тебе з укриття благальних очей, по-дитячому допитливих очей, які вже повністю вкривала важка, обвисла ряба шкіра, повна бородавчастих плям.

Я пригадав цю дитину з розповіді тітки Майї, дитину, яка звернулася до своєї доньки, котра приїхала із коротким післяобіднім візитом, й озвалася до неї тихим, боязким дитячим голосом.

— Пані, ви знаєте мою маму?

— Так, — відповіла моя тітка, яка ніколи не бачила своєї бабусі Марії, швачки, котра померла молодого від сухот.

— Не могли б ви зателефонувати їй, щоб вона прийшла до мене? — запитала бабуся. — Я хочу додому.

Злякавшись, Майя почала кликати на допомогу, гукнула свого батька, який, вона припускала, повинен знати відповіді на ці запитання, аби розуміти, що сказати цій німечній дитині, котра сидить поруч.

Дідусь, переляканий, прибіг із кухні, а коли Майя пояснила йому, що бабуся хоче побачити маму, він спокійно обернувся до дружини:

— Ми їй уже подзвонили, вона скоро буде.

Майя не могла зрозуміти цієї дивовижної легкості брехні. Дідусеві слова здалися їй неприпустимим обманом, безсоромністю, котрої бабуся аж ніяк не заслуговувала. Батько здавався їй черствим, байдужість, з якою він оживляв померлу свекруху, здалася їй моторошною.

— Поки вона прийде, пограйся з пані, — сказав дідусь і повернувся на кухню.

Майя хотіла крикнути йому вслід, але бабуся її випередила:

— А ви вмієте грати у шибеницю?

Він читав їй щоранку. Бабуся сиділа на краю канапи, нахилившись над столом, над кавою та печивом, а дідусь сидів у фотелі під вікном. Завжди тримав книгу лівою рукою, а правою припіднімав окуляри і поглядав на неї, ніби стежачи, щоб під час читання вона не відволікалася. Потім знову клав подушечки окулярів на корінь носа, літери ставали чіткими, і він читав далі. Завжди повільно, слово за словом, речення за реченням. Поки читав, час ліниво розтягувався кімнатою, мов густий мед, що непомітно розтікався через скляні краї склянок. Герої закохувалися й розходилися, народжувалися й помирали, а його голос продовжував скрипіти, ніколи повністю не занурившись в оповідь, яку він розповідав. Увага дідуса завжди була

на ній, він спостерігав за невидимими для очей рухами, чекаючи, що в ній щось стрепенеться. Вона ж залишалася нерухомою, мандруючи пальцями між горнятками, хапаючи кубики цукру чи кавові ложечки й кладучи їх назад. Це було їхнє читання літургії, відособлене од світу.

Поки вона слухала його метрономічний голос, нечутні потоки її думок спліталися в нерозривні вузлики, і слідом за ними вона відходила туди, де слова більше не мали значення і де думки були тільки туманними о́бразами. Її погляд порожнів, дихання ставало поверхневішим, руки — спокійнішими, доки вона не ціпеніла, наче зачарована. Перерви у дідуся були найтихішими частинами дня. Закінчивши читати, він клав книгу та окуляри на стіл і виносив тацю з кавою на кухню. На столі залишав тільки її філіжанку. Ця філіжанка стояла перед нею до вечора — як нагадування, що вони того дня вже пили каву, що ще один їхній лічений ранок був відрахований.

Коли дідусь повертався, то кликав її. Іноді вона відгукувалася, переконуючи його забрати її брудне горнятко з-під кави, іноді просто запитально дивилася на нього, а деколи він не чекав її відповіді. День тривав, і був час для інших обов'язків, інших ритуалів.

— Необов'язково залишатися самому, щоби бути самотнім, — сказав він мені якось, але я тоді не зрозумів цієї фрази. Або не намагався її зрозуміти. Я проходив крізь неї, пропускав її повз вуха, не розумів, що він говорив про себе, розповідав про довгий відхід бабусі, про відтік спогадів, про свій відчай. Тоді я не думав про те, скільки його свідомості втрачалось разом з її свідомістю, не думав, що без неї більше не було їх, що вона була тією, хто плекав їхню історію, і він мусив усі ті роки спостерігати, як усе це гасне на його очах, дивитись, як він повільно в ній помирає.

Я ніколи не думав, наскільки сумною має бути мить, коли ти усвідомлюєш, що тебе не впізнає хтось, хто спить під тією ж ковдрою, коли ти в очах, у яких відбивалася вся твоя нагота і найжачена шкіра, перетворюєшся на абсолютного незнайомця. І тоді ти сам. І самотній. Безмежно самотній.

Я надзвичайно наївно думав, як і завжди, коли йдеться не про нас самих і не про власний біль, що моєму дідусеві найважче було дивитися на страждання вмираючої бабусі, день у день стикатися з її

забуттям, вигадувати способи, щоб вона не забула випити зелені таблетки перед обідом і жовті таблетки перед чорно-червоними, безкінечно повторювати, що тільки полудень і що якщо вона зараз поспить, то вночі не засне, представляти її доньці, переконувати її, що він не обманює і що вони справді вдома, що хата дійсно їхня. Я думав, що найважче витримувати вічний страх, боятися, що поки ти стоїш у черзі за хлібом чи оплачуєш рахунки за електроенергію, вона вийде через вхідні двері, які ти, можливо, забув замкнути, адже й ти вже старий і теж уже забуваєш, вона вийде на вулицю, сама, щоб її ніхто не бачив, бо старих людей ніхто насправді не помічає.

Я ніколи не думав, що турбота й милосердя — це насправді єдині речі, які допомагали дідусеві вижити, що вони єдині, котрі тримали його над поверхнею самотності й не давали йому відштовхнутися у неосяжний всесвіт зраженості. Напевно, було так спокусливо відчутися себе обманутим, було так легко здатися, але дідусь ніколи не здавався. Він ніколи не переставав хвилюватися, йому ніколи не бракувало милосердя.

Мама сиділа за столом навпроти мене і справляла враження незвично спокійної та розважливої. Лише в нерівному ритмі підносила до обличчя праву руку і знову забирала. Вказівний і середній пальці притуляла до злегка розкритих губ, наче все ще підносила до рота сигарети. Але щоразу, коли мати згадувала про уявне куріння, її рука, наче скошена, падала на стіл.

— Треба трохи поприбирати. Люди прийдуть.

Вона не дочекалася моєї відповіді, встала, пішла на кухню і почала мити посуд, що нагромадився у мийці. Так само, як і після смерті бабусі, тепер вона стирала сліди померлого. З мийки піднімалася пара, і мама спостерігала, як шматочки дідусевої останньої вечері зникають у стоці. Але, ніби передумавши, мама відставила ще не помиту турку на кухонну поверхню і повернулася до кімнати з ганчіркою, якою витерла руки.

— А знаєш, що я зараз згадала..? Не знаю, чи варто мені зараз... але нас тільки двоє... Коли я була молодшою, коли ще жила вдома, не знаю, мені було десь п'ятнадцять років, коли я дійсно багато читала... у нього була одна огидна звичка: якби він побачив, що ти читаєш,

якщо, скажімо, прийшов з роботи увечері, а я читала у своїй кімнаті, він підходив до мене і починав щось мені пояснювати. Але нічого важливого... переважно якісь дурниці. І він ніколи не питав, чи не заважає... Тоді він ще не читав. Не мав часу на книжки. Ми, ті, хто читав, трохи діяли йому на нерви. Бо він хотів поговорити. Любив із нами спілкуватися. А тепер подивися... всі ці книги. Помер із книжкою в руці... Я навіть не пригадую, коли ми востаннє розмовляли, отак справді розмовляли... Тоді все насправду змінилося. Той Єгипет його змінив. Його і її. Всіх нас. Наче весь Каїр устав між ним і рештою світу, віддалив його від нас. Колись він був настільки нашим, тільки нашим. Сповнений якогось особливого тепла, такого, що хотілося пригорнутися до нього. Я знаю, це звучить дивно, але в ньому було щось жіноче... Щось таке ніжне, ласкаве... А потім...

Хоч я й знав, що мама не дозволить собі плакати, я підійшов до неї і обняв її. Вона не була людиною обіймів, але притулилася до мене й обвила руками мене за плечі. Ми стояли мить посеред простору і часу, й ганчірка вислизнула з її рук і впала на підлогу.

Дзвінок у двері серед ночі здивував мене, я сидів, переконаний, що опівнічник, ким би він не був, продовжить свій шлях, усвідомивши, що помилився. Але знову пролунав дзвінок, і коли мама встала й неохоче рушила до дверей, я зрозумів, хто стоїть перед дверми.

Після того, як двері відчинилися, запанувала довга тиша. Застигши у незручній позі, я міг лише здалеку спостерігати за матір'ю, яка стояла перед дверима, й уявляв такі ж нерухомі пози з іншого боку порога. На якусь мить я злякався, що мама не дозволить їм зайти, на що вона, безперечно, була здатна, незважаючи на мерця, котрий лежав поруч зі мною, але потім вона усе ж відійшла назад.

Ненька все ще стояла посеред невеликого передпокою, в якому люди ледве могли протиснутися один повз одного або зовсім не могли, якщо однією з цих людей була тітка Майя. Це означало, що прибулі все ще не могли увійти до хати. Увійти означало наштотхнутися на матір чи принаймні зачепити її, що було би першим контактом посварених більш як сім років тому сестер.

Коли мама відійшла, Майя переступила поріг, тож я міг її побачити, але вона розгублено стояла і не знала, чи йти далі, чи чекати, поки

мама відступить ще більше. Можливо, вона чекала моєї допомоги, але я не хотів брати участі в їхній грі й ухилився від її погляду.

Наче втомлена конфузом, Майя рішуче увійшла в будинок, обвила руками маму і міцно притиснула до себе. Тепер я знову бачив обох, а також Дане, який ззаду пробився на Майїне місце на порозі.

Розгублена мама поплескала заплакану Майю по міцній спині, а мене потішило видовище, як Дане безуспішно намагався зачинити двері, залишитися всередині й не рухати обійнятих сестер, що було неможливо через елементарні фізичні закони.

Нарешті він вирішив роззутися, але незабаром виявив, що йому нікуди подіти туфлі. Він тримав їх у руках, озирався довкола, але шафа із взуттям була за маминою спиною, куди Дане не міг пробратися.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.

BOOK2GO
ЕЛЕКТРОННІ КНИГИ

КУПИТИ